

Gesztus és előítélet

Történelmünk úgy hozta, hogy energiánkat évszázadok óta főképp az életbenmaradás kötötte le. A küzdelem persze nem árt, sőt bizonyos feszültségtellettség egyenesen használ a szellemi fejlődésnek. Természetesen csak bizonyos intervallumon belül. A középosztályban például a szerényebb anyagi körülmények között felnövő gyermekek szellemi teljesítménye általában jobb, mint a kimondottan módos szülők gyermekeié.

A lélektani világirodalom e sokat vitatott kérdését a szocializmus egyelőre úgy igyekszik megoldani, hogy a pusztá kísérletezés helyett a hátrányos helyzetet kiegyenlíteni törekszik. Anélkül, hogy a kérdésnek ebbe a sokat és sajnos nem eléggé elfogulatlanul vitatott darázfészkebe mélyebben belenyúlni mernénk (röpke oldalak nem is lennének erre elegendők), csupán egy momentumot ragadjunk ki, mégpedig a tárgyalási mód, az elfogultság, sőt mondjuk ki: az előítéletek kérdését. Annak is csak egy feltételezhető összefüggését.

Kezdjük mindjárt a feltételezéssel: összefüggés van gesztus és előítélet között. Ha ezt igazolni tudnánk, talán könnyebb lenne a gesztusokkal kísérletezni, s így elejét venni az előítéletek kialakulásának is. Hiszen előítéletei csaknem mindenkinek vannak, de a lélektani igazságok éppen azért olyan hehezen megközelíthetők, mert eleve-elvárásainkkal mintegy előrevelítjük vagy legalábbis befolyásoljuk a keresett igazságot. Továbbá azért is, mert emberekkel veszélyes, sőt sokszor egyenesen felelőtlenység kísérletezni. A feltételezett igazság kontrollálása éppen ezért kiváltképpen nehéz. A kísérletezés pedig egyre inkább nélkülözhetetlen fegyvertársa a ma emberének. Igyekezünk úgy használni, hogy senkinek se árthasson.

Még észleléseink keletkezésénél is kitapintható csoportbefolyás érvényesül. Muzafer Sherif kísérletei során arra a következtetésre jutott, hogy mozdulatlan fénypont felvillanásait sötét szobában mindenki mozgónak érzékeli, s ismétlődés esetén az „érzékelés” öntudatlanul valamely vélt rendszer szerint alakul. Mégpedig másképp magányos kísérleti alanyoknál, és másként csoportok esetében. Az utóbbiaknál mindig közös normák keletkeznek az egyáltalán nem létező, de látszólag mindig tapasztalt mozgás meghatározására. Érdekes Burrhus F. Skinnernek az ún. „babonás galamb” kísérlete is. A galambok különböző meglepő mozdulatok ismétlésével igyekeznek maguknak eleséget varázsolni aszerint, hogy az alkalmilag beszórt táplálék milyen véletlen pózban találta őket. Idézhetjük G. Morlan kísérletét is a hírhedt „néger szag”-gal kapcsolatosan. Ennek során egyforma tisztálkodási eljárás után egyformán, minden testrészt takaró ruhába öltözött fehéreket és négereket alkalmaztak ingerként, mégpedig közvetlenül zuhanyozás után, majd megismételve a szaglálást negyedórás intenzív testgyakorlat után. Egyik esetben sem sikerült szignifikáns különbséget észleltetni a kísérleti személyekkel.

A szokások, értékek, viselkedésbeli sztereotípiák, gesztusok kialakulásukban társadalmi termékek. A gesztusok eredetileg közölnivalóink, véleményünk néma, testi (fej-, váll- s elsősorban kézmozdulat) kísérői, de általános jelentésük is lehet. Elsősorban hatásos tettek (valaki „kivág” egy látványos áldozatot), de lehet egyszerűen valakire jellemző magatartás is: szeret gavallérosan viselkedni, vagy fordítva: a legjobb falatot mindig magának választja, vagy mindig elhárítja a döntést. Pilátus gesztusa közmondásos. Megrögződéseink azonban egyéni sajátosságainktól is függenek. Ez a legintgető vagy éppen örökösen ajánlkozó sajátosság is, mely több — részben társadalmi — tényezőtől függ, de már stabil képződmény, az egyén előtörténetének terméke. George H. Mead szerint minden társadalmisult személy valóságos kis miniatűr társadalom, amikor „az általánosított másoknak” szerepét tudva játssza saját szerepét. Teljes semlegesség nincs.

Tamatsu Shibutani az önmagunkról alkotott és az általunk magától értetődőnek tartott vélemények kialakulásának törvényszerűségeit elemezve kimutatja,

hogy nem sokat érünk azzal, ha csupán vitatkozni kezdünk a szavak „helyes jelentéséről“.

Gesztusaink viszonylag könnyen megfigyelhető és éppen ezért talán könnyebben mérhető megnyilvánulások. A lélektani mérések, kísérletek kidolgozása igen bonyolult és hosszadalmas művelet — akár egy új gyógyszeré. Egy folyóirat hasábjain ezt meg sem kísérhetjük. Néhány gondolatot mégis felvetnék, részben egyéni tapasztalataim, részben kísérletező pszichológusok rokon témái alapján. P. R. Hofstatter kimutatja, hogy a (vélemény)választás nehézsége érdekesen összefügg a választáshoz szükséges idővel. Különbség van közöttük és határozatlanság között, és nehezebb határozatlannak lenni, mint határozott véleményt nyilvánítani. Ez a nehézség a téma fontosságával együtt nő. Egy kultúrába belenőni bizonyos magától értetődő vélemények átvételét is jelenti. Ez a nyilvánvalóan energiamegtakarító magatartás sokszor túlzott lelki kényelmességhez vezethet. Különösen gyermekeink nevelése során kísért a gesztusok közhelyé válásának veszélye. Például, ha vállrándítással vagy kézlegyintéssel intézzük el gyermekeink hozzánk intézett kérdéseit. A szülői fenyegetés közhely-szólamai: „Elvisz a rossz bácsi“, „Odaadlak a zsákos embernek, cigánynak...“ Rosszlábú nagymamák vagy fáradt szülők állanak őrt a zsúfolt villamos ülésén terpeszkedő 5-6 éves gyermek mellett, nehogy annak kényes-fényes ruháját valakinek az olajos munkaruhája bepiszkítsa. A gesztusokkal táplált önzést és a megfélemlítő szólamokat már csak egy lépés választja el az előítéleteken alapuló diszkriminációtól. Hogy milyenné válik egy jól ápolt gyermek személyes viszonya a dolgozó emberhez és mennyire tudja majd lelki tisztaságát megőrizni az érték kiválasztásban, az nagymértékben azoknak a gesztusaitól függ, akikhez érzelmileg kötődik. Fontos szerepe van ebben a családnak és az őt körülvevő más kiscsoportok társadalmi mikroklímájának. Ez a mikroklíma viszont többnyire előítéletekre hajlamosító gesztusokkal szennyeződik. Túlzás lenne ugyanis azt állítani, hogy nincsenek előítéleteink.

A „fekete—fehér, vagy minden vagy semmi típusú ítéletalkotás hajlamosít az elfogult ítéletalkotásra“ (Robert Pagès). A viselkedésmódosítás olyan fárasztó, hosszantartó, de mindennapos megközelítő gyakorlatában, melyet mindannyian próbálgatunk, talán hamarabb jutunk el egy reményteljesebb fázisba, ha nem csupán kész előítéleteink leküzdésén (sokszor sajnos csak leplezésén) fáradozunk, hanem ügyelünk a gesztusainkra is. Végeredményben olyan ártatlan előítéleteink, mint a „Sosem nézek krimtit“ (vagy „Minden krimtit megnézek“), „Nem olvasok rímtelen verset“ stb. — önmagukban nem veszélyesek. Ilyen magunk teremtette kényelmi szabályokkal mindannyian könnyítünk magunkon a ránk zúduló információtengerben válogatva. A gesztussá vált merev sztereotípiák megkönnyítik ugyan az ítéletalkotást, de a felvilágosult döntés a búza és a konkoly pusztá szétválasztásánál általában finomabb, kognitív szabályozásra törekszik.

Végül idézzünk még egy kísérletet. Richard Crutchfield és munkatársai száz férfit — többségükben apákat — vizsgáltak meg bizonyos szellemes, a valóság látszatát keltő, de mégis a kísérletvezető által vezérelt ingertáblákkal. A kísérleti személyeket ötös csoportokba osztva, de egymástól elszigetelten olyan bonyolult hálózatú táblák elé ültették, melyeken társaik választát is látni vélték a felbukkanó ingerekre. Ez lehetővé tette a kísérleti személyek rangsorolását konformizmusra való hajlamaik szerint. Ezt a rangsort azután más személyiségvizsgáló módszerekkel vetették össze, és igen érdekes összefüggéseket állapítottak meg. Ezekből csupán egyet ragadunk ki, mely jelen kérdésünkhöz kapcsolódik. A gyermeknevelésre vonatkozó véleményünkben a befolyásolhatók határozottan inkább a *megszorítások*, a független gondolkodásuk pedig inkább az *engedékenység* mellett foglaltak állást.

Nem arról van szó, hogy mármost mi diszkrimináljunk előítéletekre hajlamosabb vagy azoktól mentesebb emberek között. Ennek a kritériumnak az eldöntése önmagában is veszélyes, eléggé ki nem kísérletezett tény volna! Inkább csak arról van szó, hogy a gyermekeket úgy nevelhetjük pontos, elfogulatlan megfigyelésre, ha gesztusaik lebontásával előítéleteik oldódását segítjük elő. Ez rászoktat bizonyos rugalmasan orientált, valósággtisztelő, szinte mondhatnám, szerény, de mozgékony figyelem kialakítására. A fekete—fehér típusú, túl határozott ítéletalkotás a maga helyén néha nagyon hasznos, sőt szükséges is lehet. Mégis magában hordja nemcsak az elhamarkodottságnak, hanem az éles szerepkiosztással együtt a kiosztott szerep szugesztív hatásának vagy akár dacos vállalásának emberpazarló gesztusát.

Váróné Tomori Viola